

Maja Đukanović

Filološki fakultet, Beograd

UDK 81'373.4:392.31:81'25=163.6=163.41

Svakovega tasta sestrična je moja mala teta

Prispevek s primerjalnega stališča obravnava del leksike, s katero zaznamujemo družinske člane ter širše sorodstvo v slovenščini in srbsščini kot sorodnih južnoslovanskih jezikih. Poudarek je na (ne)prevedljivosti posameznih pojmov ter iskanju ustreznih prevajalskih rešitev, glede na to, ali v jeziku prevoda obstaja ustrezeni ekvivalent. Predstavljeni so tisti pojmi, katerih ni v drugem jeziku in so zato problematični za razumevanje in prevajanje.

This paper takes a comparative look at the lexis connected with family members and relations in two South Slav languages, Slovene and Serbian. The emphasis is on the (un)translatability of particular concepts and the search for appropriate translation solutions. Concepts are presented that are absent from the other language and are thus difficult to understand and translate.

1 Uvod

1.1

Sodobno družbo med drugim zaznamuje krčenje števila družinskih članov in rahljanje sorodstvenih vezi. Gospodarska rast je v 20. stoletja močno vplivala na življenje ljudi in njihove vsakdanje navade, saj je organizacija življenja v velikem mestu morala biti popolnoma drugačna kot na podeželju. V mestih namreč ni bilo več nobene potrebe po velikem številu članov gospodinjstva, ki bi pomagali pri vsakdanjih opravilih, nujnih za vsakdanje preživetje. Ravno nasprotno, vedno več je gospodinjstev, v katerih je zastopana ena oziroma največ dve generaciji. Tudi komunikacije med sorodniki je vedno manj, kar seveda vpliva na to, da počasi izginja tudi potreba po njihovem preciznem jezikovnem zaznamovanju.

1.2

Tako slovenščina kot srbsščina imata izjemno razvit sistem družinskih poimenovanj, toda raba posameznih pojmov s področja družine in sorodstva peša. Številna poimenovanja so postala arhaizmi, s spremembo načina življenja in organizacije družine pa tudi ni več tako izražene potrebe po njih. Kljub temu so v obeh jezikih še vedno zelo prisotni pojmi s področja sorodstva, ki imajo svoj specifičen pomen in so težko prevedljivi ali pa celo neprevedljivi v drugi jezik.

1.3

Prevajati pravzaprav pomeni iskati bodisi določen formalni korespondent bodisi pomenski ekvivalent. Kakšna je razlika med tema pojmomoma? Formalni korespondent je tista pomenska ali slovnična prvina, ki obstaja v jezikovnem sistemu dveh (ali več) jezikov in zavzema približno enak položaj.

Ta proces običajno ne predstavlja večjih problemov, saj formalne korespondente enostavno najdemo v slovarjih, njihov pomen je popolnoma jasnemu govornemu obeh jezikov, zato ne povzročajo nobenih težav v razumevanju. Za prevajalce je večji izziv najti pomensko ustreznico oz. prevodni ekvivalent.

2 Družina, rodbina, sorodstvo

2.1

V strokovni literaturi o družini in sorodstvu najdemo več prispevkov na področju etnologije kot pa pri jezikoslovcih. Tako na primer etnolog Slavko Kremenšek (1978: 188) opredeli dva poglavitna tipa družin, in sicer glede na različno število članov v družini ter glede na različno notranjo organizacijo družine.

2.1.1

Kremenšek meni, da običajno ali t. i. malo družino tvorijo starši, otroci in mogoče vnuki. Taka oblika družine se imenuje tudi elementarna ali nuklearna. Mala družina je v sodobnih časih pogostejša, običajno sta v njej le dve generaciji, starši in otroci. Takšen tip družine lahko zajema tudi stare starše ali pa samske tete ali strice. Razširjeno ali veliko družino tvorijo poročeni sinovi ali bratje, ki skupaj s svojimi malimi družinami živijo v skupnem gospodinjstvu.

2.1.2

Kot prva osnovna pomena besede družina *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ) navaja, da je to zakonski par z otroki ali brez njih oz. skupina ljudi, ki jih vežejo sorodstvene vezi.

2.2

Sergij Vilfan, starejši slovenski pravni zgodovinar, pojasni, da slovensko pravo razlikuje pojem družina, ki pomeni skupnost oseb po skupnem gospodinjstvu, ter pojem rodbina, ki je skupnost oseb po rodu. Vilfan meni, da rodbino tvorijo tisti sorodniki, ki skupaj živijo in gospodarijo, družino pa sestavljajo tudi druge osebe, ki niso sorodniki, ampak so v rodbinsko gospodarstvo vključeni kot delovna sila (Vilfan 1961: 248–250). Aktualna slovenska zakonodaja družino definira kot življenjsko skupnost staršev in otrok, ki zaradi koristi otrok uživa posebno varstvo.

2.2.1

Rodbina je v SSKJ opredeljena kot skupina ljudi, ki jih vežejo sorodstvene vezi. Kot zastarelo pa se navaja, da sta besedi rodbina in družina sopomenki.

2.3

Poleg pojmov družina in rodbina so družinski člani oz. sorodniki zajeti tudi v sopomenkah sorodniki/sorodstvo. Etnologinja Mojca Ravnik v svoji knjigi *Bratje, sestre, strniči, zermani* med drugim obravnava pojme sorodniki, sorodstvo in sorodstvena skupina ter jih razume kot člane družine, ki bivajo v ločenih gospodinjstvih bodisi v soseščini bodisi kje daleč (Ravnik 1996: 37).

2.3.1

SSKJ sorodnike/sorodstvo opredeli kot razmerje do človeka/bitja, iz katerega človek/bitje izhaja ali s katerim ima skupnega prednika.

2.4

V srbsčini za omenjene pojme obstajajo ustreznice, in sicer *porodica, rodbina, rođaci (srodni- ci, srodstvo)*, tako da z njihovim prevajanjem in razumevanjem za govorce teh dveh jezikov ni težav. V obeh jezikih je v rabi tudi beseda *familija*, čeprav jo slovarji opredelijo kot pogovorno besedo oz. tujko.

3 Sorodniki – »lažni prijatelji« med slovenščino in srbsčino

3.1 Brat/sestra

3.1.1

V stikih med govorce slovenščine in srbsčine pogosto pride do nesporazuma oz. napačne rabe sicer zelo frekvenčnih besed *brat* in *sestra*. Tudi poklicni prevajalci so včasih v zadregi, saj tudi iz širšega konteksta ni vedno jasno, za kakšen družinski odnos gre.

3.1.2

V slovenščini brat pomeni (po SSKJ): »moški v odnosu do drugih otrok svojih staršev, npr. to je moj brat; sta brat in sestra; starejši brat.« Vzporedno s tem geslom je sestra opredeljena kot ženska v odnosu do drugih otrok svojih staršev, kar je ponazorjeno med drugim s primeri: sestra je že zaposlena; sta brat in sestra; ima dve sestri; mlajša, starejša sestra.

3.1.3

V srbsčini pa besedi brat in sestra – sicer popolna medjezikovna homonima s slovenskima besedama brat in sestra – poleg tega, da zaznamujeta otroke istih staršev, pomenita tudi bratranec oz. sestrična. *Slovar Matice srbske* (RMS) navaja, da je brat »muškarac u odnosu na decu istih roditelja ili jednog od roditelja; muškarac u odnosu na decu braće i sestara svojih roditelja.« SSKJ pa besedo brat pojasni: »moški v odnosu do drugih otrok svojih staršev.« Če govorec srbskega jezika hoče poudariti, da je brat/sestra otrok istih staršev, kot so njegovi, bo ob samostalnemu uporabil tudi pridevnik *rođeni*. Torej, slovenski brat/sestra bo v srbsčini bodisi enostavno brat/sestra bodisi rođeni brat/rođena sestra. Srbski brat/sestra pa sta v slovenščini lahko brat/sestra ali pa bratranec/sestrična. V srbsčini se nadalje tudi dodatno opredeli, ali gre za brata/sestro *od tetke, strica, ujaka*.

3.1.4

Tako v slovenščini kot v srbsčini se besedi brat/sestra uporabljata v številnih izrazih oz. imata več pomenov, kot na primer pripadnik/pripadnica iste skupnosti, družbe, član/članica samostanskega reda ipd.

Družina v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Tabela 1

slovenska iztočnica	srbska ustreznica
brat	brat
	rođeni brat
	brat od strica
	brat od tetke
	brat od ujaka
bratranec	brat od strica
	brat od tetke
	brat od ujaka
sestra	sestra
	rođena sestra
	sestra od strica
	sestra od tetke
	sestra od ujaka
sestrična	sestra od strica
	sestra od tetke
	sestra od ujaka

Tabela 2

srbska iztočnica	slovenska ustreznica
brat	brat; bratranec
brat od strica	bratranec
brat od tetke	
brat od ujaka	
sestra	sestra; sestrična
sestra od strica	sestrična
sestra od tetke	
sestra od ujaka	

3.2 Stric/teta

3.2.1

Podobno kot sta besedi brat/sestra pravzaprav medjezikovna homonima v slovenščini in srbski, sta to tudi stric/teta. V slovenščini je stric očetov ali materin brat. Obstaja tudi izraz mali ali mrzli stric, ki zaznamuje očetovega ali materinega bratranca. Stric pomeni tudi starejšega znanega moškega, kot navaja SSKJ.

3.2.2

V srbski je stric samo očetov brat. Materin brat je ujak, tetin mož pa je teča/tetak. Stricu se po srbsko reče tudi čiča/čika, kar pa, tako kot v slovenščini, lahko pomeni tudi starejšega znanega moškega.

3.2.3

Teta je, kot navaja SSKJ, sestra očeta ali matere. Z izrazom mala ali mrzla teta zaznamujemo očetovo ali materino sestrično, stara teta pa je očetova ali materina teta.

3.2.4

V srbski je teta tudi očetova ali mamina sestra/sestrična. Obstajata pa še besedi ujna in strina – ujna je žena materinega brata, strina pa žena očetovega brata.

Tabela 3

slovenska iztočnica	srbska ustreznica
stric	stric
	ujak
	teča
teta	tetka
	ujna
	strina

Tabela 4

srbska iztočnica	slovenska ustreznica
stric	stric
ujak	
teča	
tetka	teta
ujna	
strina	

4 Neprevedljiva leksika s področja sorodstva

4.1 Svak/svakinja

4.1.1

V slovenščini je zelo poenostavljena terminologija, s katero zaznamujemo člane t. i. razširjene družine, tiste, s katerimi nismo v krvnem sorodstvu. V srbsščini pa je vsak družinski član natančno poimenovan in se natančno ve, kdo je komu kaj. SSKJ pravi, da je svak sestrin mož ali brat zakonskega partnerja oz. da je svakinja bratova žena ali sestra zakonskega partnerja.

4.1.2

V srbsščini obstajajo pojmi: zet, pašenog, šurak oz. snaha, jetrva, zaova, šurnjaja. V slovenščini sta zet in snaha samo hčerkin mož oz. sinova žena. V srbsščini pa zet pomeni hčerinega moža in tudi sestri-nega/sestričininega moža, snaha pa poleg sinove žene pomeni tudi bratovo/bratrančevo ženo. Besede snaha/snaja/snajka se v srbsščini uporablja tudi posplošeno – z njo zaznamujemo neko mlado, poročeno žensko. V sodobnem jeziku raba pojmov pašenog, šurak oz. snaha, jetrva, zaova, šurnjaja peša. Predvsem v večjih mestih mladi ne ločijo več, kaj natančno katera od teh besed pomeni.

Tabela 5

zet	hčerkin ali sestrin/ sestričin mož
pašenog	mož ženine sestre/ sestrične
šurak	ženin brat/bratranec
snaha	sinova ali bratova/ bratrančeva žena
jetrva	žena moževega brata/ bratranca
zaova	moževa sestra/sestrična
šurnjaja	šurakova žena

4.2 Stari starši

4.2.1

Zanimivo je, da kljub izjemno razvitemu sistemu sorodstvenih odnosov v srbsščini ne obstaja en pojem za stare starše, ampak je vedno treba reči baba i deda/baka i deka.¹

¹ V srbsščini obstaja izrazje za genealogijo, ki zajema obdobje približno 350 let: bela pčela, šukinunuk, praunuk, unuk, sin, otac, deda, pradedda, čukundedda, navrnedda, askurđel, kurđel, kurebal, sukurdov in beli orao (Pavlović 1995: 134).

4.3 Boter/botra, poročna priča

4.3.1

Nekje na »meji« med sorodniki in prijatelji so botri in poročne priče. Tudi to besedje povzroča nesporazume med slovenskimi in srbskimi govorcji. V slovenščini se tako boter/botra kot poročna priča prevajata v srbsčino kot kum/kuma. Izraz kum/kuma je sicer znan tudi v slovenščini, toda kot narečni.

4.3.2

Slovenski boter/botra pomeni: zastopnik otroka pri krstu ali priča pri birmi, zato sta v rabi izraza birmanski boter in krstni boter. SSKJ navaja, da beseda boter zaznamuje tudi častnega zastopnika otroka pri vpisu osebnega imena v rojstno matično knjigo.

4.3.3

Poročna priča v slovenščini pomeni osebo, ki je navzoča pri poroki in potrdi identiteto osebe, ki se poroči. Srbsko govorečim je zanimivo, da je poročna priča lahko tudi bližnji sorodnik, celo brat ali sestra, kar je srbski tradiciji nepojmljivo.

4.3.4

V srbsčini ima pojem kum/kuma ekspresiven pomen. Kum/kuma pomeni osebo, ki pri krstu drži otroka in mu določi ime, kum je tudi poročna priča in kumovi so vsi člani družine, iz katere je kum. V srbski tradiciji je kum skoraj več kot sorodnik, njegov pomen v življenju posameznika je ogromen. Kum (krstni) je »duhovni« oče otroku, katerega je krstil, njegova dolžnost je, da za tega otroka skrbi vse življenje. Tradicija, ki sicer počasi izginja, je, da se kumovi – krstni botri in poročne priče – izberejo v družini, s katero je oseba, ki se poroči, že v »kumovskih« razmerjih.

5 Prevajanje brezekvivalentne leksike

5.1

5.1.1

Definicij prevajanja je veliko. Nihajo od prepričanja, da se lahko prevede vse, do tega, da prevajanje sploh ni mogoče. Nekje na sredi se nahaja mnenje, da je prevajanje pretvarjanje enot nekega jezikovnega sistema v enote drugega oziroma prestavljanje posameznih zunajjezikovnih vsebin iz enega jezika v drugega (Catford 1965: 20; Barhudarov 1975: 11). Teorijo prevajanja zanima predvsem prenos (transpozicija) tistih jezikovnih prvin, ki niso skupne dvema jezikoma, sodelujočima v prevajalskem procesu. Te prvine so lahko del besedja, ravno tako pa tudi del slovnčnih kategorij.

5.1.2

V svojih obravnavah vprašanj iz teorije prevajanja znani hrvaški jezikoslovec Ivir prevajalski proces razume kot iskanje formalnega korespondenta ali pomenskega ekvivalenta (Ivir 1985). K pomenski

ustreznici se zatečemo takrat, ko v prevajanem besedilu najdemo nekaj, kar je »neprevedljivo«. Neprevedljive prvine pa so lahko besedne (leksikalne) in slovnične. Pod besednimi prvinami teorija prevajanja navaja lokalizme, lastna imena, frazeologizme, besedne igre in podobno. V nekem besedilu kot neprevedljive zaznamujemo tiste besede, ki jih ni niti v večjem slovarju ali pa so razložene opisno. Neprevedljive slovnične prvine pa so tiste, ki v enem jeziku obstajajo, v drugem pa ne (slovenska dvojina, slovanski glagolski vid, germanski člen ipd.) (Đukanović 2000: 258).

5.1.3

Problem prevajanja »neprevedljivega« je v prevajalski literaturi deležen precejšnje pozornosti. Civilizacijske prvine neke kulturne dediščine je treba vtakati v naprej dano obliko kulturne dediščine, iz katere izhaja jezik prevoda. Vlahov in Florin (Vlahov, Florin 1980) za to uvajata termin realija, v slovenščini pa je zaživela različica lokalizem. Leksikologija uporablja termin brezekvivalentna leksika (Zgusta 1991). V rabi so še posamezni termini, kot so eksotizem, barbarizem, etnografizem in drugo, vendar redkeje. Največkrat gre za besede, ki so značilne za življenje nekega naroda, za njegovo kulturo, šege in navade, družbeni ter zgodovinski razvoj, katere praviloma nimajo ustreznice v drugih jezikih, lahko pa sčasoma postanejo internacionalizmi.

5.2

5.2.1

Leksikografi problem brezekvivalentne leksike odpravljajo z uporabo eksplanatornega ekvivalenta oziroma pojasnevalne ustreznice (Zgusta 1991: 301–302). Z ozirom na tip slovarja pojasnilo niha med minimalnim in enciklopedijskim. Geslo ponavadi vsebuje informacijo in pojasnilo o določeni brezekvivalentni besedi, toda prevajalcu ne nudi prave rešitve.

5.2.2

S slovensko brezekvivalentno leksiko se s stališča leksikologije ukvarja Zakrajšek, ki med drugim ugotavlja, da je težje prenesti pragmatično raven, kakor pa pomensko (Zakrajšek 1991: 308).

5.2.3

Vlahov in Florin (Vlahov, Florin 1980) predlagata dva tipa rešitev »neprevedljivosti.« Prvi tip je uvajanje izposojenk (kalkov in adaptacij), sicer nepopularnih pri jezikovnih puristih, ki jezik obogatijo, znanje govorcev pa se na ta način nujno razširi. Drugi tip je približen prevod ali generalizacija, opisni prevod ali raba funkcionalnega ekvivalenta, kar pogosto olajša delo prevajalca, toda besedilu odvzame nacionalno in časovno obarvanost, s tem pa stilno zaznamovanost.

5.2.4

V svoji obravnavi slovenske brezekvivalentne leksike na primeru slovensko-srbobhrvaških slovarjev Zakrajšek navaja, da so leksikografske rešitve lahko tri: identifikacija je lahko opisna, v obliki besedne zveze (približna ustreznica) ter v obliki ene besede, izposojenke (Zakrajšek 1991: 309). Opisna identifikacija, čeprav najbolj informativna, prevajalcu ne pomaga veliko pri iskanju ustreznice.

Navajanje besedne zveze v slovarskem geslu ustreza navajanju približnega prevoda nekega lokalizma. Ta rešitev je rabljena najpogosteje. Izposojenka – uvajanje tuje besede v drug jezik se pojavlja zelo redko, predvsem če gre za jezike z manjšim številom govorcev, je pa za uveljavljanje identitete nekega naroda in njegovega jezika najbolj pomembna.

6 Sklep

6.1

Prevodi, namenjeni povprečno izobraženemu bralcu, in ti so najštevilnejši, se prilagajajo tipu besedila. Lahko je pisno ali govorjeno, leposlovno, časnikarsko, filmsko ali kakšno drugo. V leposlovju je vedno možna opomba, toda med prevajalci je zelo nepriljubljena, ker prekine poglobljeno branje. Vsekakor je pogosteje v rabi v šolskih izdajah, kjer so pojasnila bolj potrebna, kakor pa v izdajah za odrasle. Prevajalci se zatekajo tudi k pojasnilom v samem stavku, kar pa ni vedno možno.

6.2

Prevodi strokovnih besedil morajo biti popolnoma natančni in v njih ni prostora za različna stilna pojmovanja prevajalca. V teh primerih niso dovoljena nikakršna prilagajanja imen, nazivov ipd., zaželeno pa so pojasnila. V strokovnih besedilih je pogosto bolje uporabiti tujko, kakor pa na vsak način iskati ustreznico in s tem strokovnjakom narediti besedo še bolj nerazumljivo.

Literatura

- BARHUDAROV, Leonid Stepanovič, 1975: *Jazik i perevod*. Moskva: Meždunarodna otnošenija.
- CATFORD, John Cunnison, 1965: *A Linguistic Theory of Translation*. London: Oxford University Press.
- ĐUKANOVIĆ, Maja, 2000: Prevajanje slovenske brezekvivalentne leksike. Inka Štrukelj (ur.): *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije 2*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje. 258–263.
- IVIR, Vladimir, 1985: *Teorija i tehnika prevođenja*. Sremski Karlovci: Centar »Karlovačka gimnazija«.
- KREMENŠEK, Slavko, 1978: *Obča etnologija*. Ljubljana.
- PAVLOVIĆ, Leontije, 1995: Naši preci askurdeli i navrdede. *Etnoantropološki problemi* 10. Beograd. 133–134.
- RAVNIK, Mojca, 1996: *Bratje, sestre, strniči, zermani. Družina in sorodstvo v vaseh v Slovenski Istri*. Ljubljana, Koper: ZRC SAZU, Lipa d.o.o.
- VILFAN, Sergij, 1961: *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana.
- VLAHOV, Sergei Ivanov, FLORIN, Sider, 1980: *Nepervodimoe v perevode*. Moskva.
- ZAKRAJŠEK, Katjuša, 1991: O slovenačkoj leksici bez ekvivalenata u srpskohrvatskom jeziku i nekim modelima njene transpozicije. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane 20*. Beograd. 303–310.
- ZGUSTA, Ladislav, 1991: *Priručnik leksikografije*. Sarajevo: Svjetlost.